

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2025, № 5 (11)

ISSN-3030-3761

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2025

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
HISTORICAL RESEARCHES

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Иляс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхуджаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймаҳаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобоқулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари номзоди, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлович
тарих фанлари доктори (DSc)
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби

Сиддиқов Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Козимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Баҳранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Алиазарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймуҳаммадовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навотий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Раҳматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Америка технологиялар университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эгамбердиева Гузаль Акрамжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university ofUzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1	Абдукаримова Мадинабону Ирисмухаммад кизи ИСТОРИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СОЮЗОВ РАБОТНИКОВ ПЕЧАТНОГО ДЕЛА	4
2	Abdunosirova Ozodaxon Botirjon qizi AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA YUQUMLI KASALLIKLARGA QARSHI KURASH	9
3	Anarbayev Abdulxamidjon Anarbayevich, Oynazarov Xoliyor Gaimnazarovich, Bekmirzayev Islomjon Ibroxim o'g'li G'OVASOY HAVZASI PETROGLIFLARI	15
4	Вайсова Нодирабегим Авазовна ИСТОРИЯ СОГДА И СОГДИЙЦЕВ В ТРУДАХ АКАДЕМИКА Ю. Ф. БУРЯКОВА	33
5	Begimqulova Laylo Mashrabjonovna TEMURIYLAR DAVLATINING BARQARORLIGIDA MIRONSHOH SULTONNING TUTGAN O'RNI	42
6	Begimqulova Laylo Mashrabjonovna, Yigitaliyeva Shahzoda Shavkatjon qizi XONZODA BEGIM – TEMURIYLAR DAVRINING SIYOSIY FAOL AYOLI	47
7	Egamberdiyeva Turgunoy Ahmadjanovna, Abdunosirova Ozodaxon Botirjon qizi SAROYMULKXONIMNING MADANIY-MA'RIFIY FAOLIYATI	54
8	Israilov Nodir Rahimjonovich AMIR TEMUR VA SULTON BOYAZID MUNOSABATLARI MARI ARUE VOLTER TALQINIDA	60
9	Матхоликов Қахрамонжон Абдукодирович ЎЗБЕКИСТОНДА КИРИШ ТУРИЗМИ ШАКЛЛАНИШНИНГ ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛ	66
10	Муртазаева Рахбар Хамидовна ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ ПРИНЦИП МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ	76
11	Normurodov Dilmurod Raxmatullyevich CHOCHNING ANTIK VA ILK O'RTA ASRLARDAGI IBODAT ME'MORCHILIGI XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR	83
12	Oxunjonova Shahodat Yusufjon qizi SAVDO MADANIYATINING TRANSFORMATSIYASI: AN'ANAVIY RASTALARDAN VIRTUAL BOZORLARGACHA (1996 - 2024 YILLAR)	93
13	Shamsiyeva Maxfuzaxon Xuja qizi XX ASR TARIXSHUNOSLIGIDA GENDER TENGLIK TAMOIYILINING ILMIY TALQINI	101

Anarbayev A. A.

«Ipak yo‘li arxeologiyasi» bo‘limi boshlig‘i, t.f.d, professor
Milliy arxeologiya markazi
anabaev-ahsi@mail.ru

Oynazarov G. X

«Landshaft arxeologiyasi» bo‘limi katta ilmiy xodimi. PhD
Milliy arxeologiya markazi
xoliyoroyazarov@gmail.com

Bekmirzayev I. I.

«Ipak yo‘li arxeologiyasi» bo‘limi katta ilmiy xodimi
Milliy arxeologiya markazi
bekruchka@gmail.com

G‘OVASOY HAVZASI PETROGLIFLARI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada G‘ovasoy vohasida amalga oshirilgan qidiruv-tadqiqotlar natijalari yoritilgan bo‘lib, tadqiqot jarayonida vohaning yuqori qismidagi adirliklarda sochma tarzda joylashgan petroglif tosh tasvirlari aniqlandi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, jami 52 ta tosh yuzasida 300 dan ortiq obrazlar qayd etilgan. Ularning sujet va kompozitsion xususiyatlari, ishlanish texnikasi, analogiyalari hamda xronologiyasi tahlil etilib, ilmiy muomalaga kiritildi. Mazkur petrogliflar G‘ovasoy vohasining antropogen landshaft shakllanish jarayonlarini hamda qadimgi madaniy qatlamlarning tarixiy dinamikasini o‘rganishda muhim manba sifatida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Sababi voha tarixidagi murakkab ijtimoiy jarayonlarni o‘rganishda, shu bilan birga, O‘zbekiston hududida keng tarqalgan qoyalarga o‘yib ishlangan bunday yodgorliklarning G‘ovasoy havzasida aniqlanishi va o‘rganilishi nafaqat ularning sonini, balki geografik qamrovini ham sezilarli darajada kengaytirdi.

Kalit so‘zlar: G‘ovasoy, petrogliflar, Qirqxujra, Balantepa, Munchoqtepa, Bibiona, Chust, Varzik, arava, Farg‘ona vodiysi, madaniy qatlamlar, tasviriy san’at.

KIRISH

So‘nggi yillar davomida O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Milliy arxeologiya markazi tomonidan G‘ovasoy vohasida fundamental arxeologik tadqiqotlar olib borildi. Sababi ushbu hudud qadimgi dehqonchilik manzilgohidan tortib, ilk shahar belgilarini o‘zida aks ettiruvchi yodgorliklar majmuasiga ega bo‘lgani bois alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

G‘ovasoy vohasi tabiiy-geografik nuqtai nazardan uch qismga — quyi, o‘rta va yuqori vohalarga bo‘linadi. Quyi G‘ovasoy vohasi asosan past tekisliklardan iborat bo‘lib, bu erda G‘ovasoy daryosi Sirdaryo tomon oqib, bir necha irmoqlarga bo‘linadi. Hozirgi kunda ushbu irmoqlarning ko‘pchiligi qurib qolgan. Mazkur hududda Qirqxujra, Balantepa va uning qabristoni hamda Munchoqtepa

yodgorliklari joylashgan bo'lib, loyiha doirasida ularda keng ko'lamli tadqiqot ishlari olib borildi [1: 205–227, 2: 52, 3: 18].

O'rta G'ovasoy vohasi adirliklar va adir orti pasttekisliklardan tashkil topgan bo'lib, bu hududda dastlabki sug'orma dehqonchilik manzilgohlari shakllangan. Ayniqsa, Bibiona (Chust) yodgorligi ilmiy adabiyotlarda yaxshi ma'lum bo'lib, ko'p yillik tadqiqotlar obyekti bo'lib kelgan. Mazkur loyiha doirasida esa ushbu madaniyat paleobatanik va arxeosismologik metodlar asosida qayta o'rganilib, yodgorlikning moddiy-madaniy va xronologik belgilari aniqlashtirildi [4:7, 1: 205–227].

Yuqori G'ovasoy vohasi asosan tog'li hududlardan iborat bo'lib, bu erda kichik mikrovahalarni uchratish mumkin. Tog'lar er osti boyliklariga nihoyatda boy bo'lib, qadimgi ajdodlarimiz temir, kumush va oltin konlaridan keng foydalanishgan. Shuningdek, mazkur hududdagi qoyalarda petroglif tasvirlari ham mavjud. Ularni o'rganish bir muddat to'xtab qolgan bo'lsa-da, so'nggi tadqiqotlar davomida ushbu tasvirlar qayta o'rganilib, vohaning qadimgi antropogen o'zlashtirilishi va ijtimoiy-madaniy hayotini to'liqroq yoritishga xizmat qildi.

2025-yilda Namangan viloyati Chust tumanida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar jarayonida yangi bir qator petrogliflar aniqlangan. (1-rasm) Mazkur hududdagi petrogliflar haqidagi dastlabki ilmiy xulosalarni M.E. Voronets [25: 61], G.V. Shatskiy [19: 5–8] va M. Xo'janazarovlarning [21: 56] tadqiqotlarida uchratish mumkin. G'ovasoy havzasi hududida petrograflarning topilib o'rganilishi natijasida ularning soni hamda geografik qamrovi yanada kengaydi. Rasmlar chizilgan toshlar soy yoqasining o'ng qismida, dengiz sathidan 800–900 metr balandlikda tartibsiz joylashgan bo'lib, ularning tarkibi atrofdagi soy toshlariga xos granit, ohaktosh va mayda zarrachali qumtoshlardan iborat. Toshlarining tekis sirtlariga qadimgi ustalar tomonidan asosan tosh va metall asboblardan yordamida urib-cho'kichlash, o'yish, ishqalash va kesish texnikalari asosida tasvirlar tushirilgan. Ushbu suratlar o'tmishda soy va uning atrofi o'simlik hamda hayvonot dunyosi jihatidan boy bo'lganligini va ajdodlarimiz undan unumli foydalanganligini ko'rsatib turadi. Shuningdek bu hududlar yani vohaning tog' va tog' oldi qismlarida qadimgi chorvadorlarga tegishli bo'lgan tosh mozor qo'rg'onlar ham uchraydi [6: 120].

TADQIQOTNING ASOSIY NATIJALARI

Aniqlangan tasvirlar G'ovasoyning yuqori oqimida, G'ova qishlog'ining janubiy qismida, soyning o'ng tomonidagi adirliklarda sochma holda aniqlangan. Tadqiqotlar jarayonida jami 52 ta tosh yuzasida 300 dan ortiq tasvir qayd etildi. Har bir toshning aniq koordinatalari, suv sathidan balandligi hamda egallagan yuzasi o'lchab chiqilib, maxsus qaydnomaga kiritildi va batafsil tavsifi berildi.

№1 G'ovasoyining shimoliy-sharqida, soydan 5 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan. Toshning yuzasi 75x56 sm.ni tashkil qiladi. toshning yuza qismi noteks bo'lib, unda 3 ta tog' echkisi va tushunarsiz belgilar aks etgan. 2 ta tog' echkilarning shoxlari uzun qilib tasvirlangan. uning oyoqlari esa to'rta qilib aks ettirilgan bosh qismi sharq

tomonga qaragan. Tog' echkilari kontur uslubda chizilgan. uchunchi tog' echkisi chizilish uslubi qolganlardan farq qiladi. Sababi, birinchi chizilgan rasmlar ustida chizilgan bo'lib, keyingi davrlarda chizilgan.

№2 Ushbu tosh soydan 6 m. balandlikda joylashgan bo'lib, unda tushunarsiz belgilar aks etgan.

№3 G'ovosoyning chap tomonida joylashgan. Tosh soydan 5 m. balandlikda joylashgan. Toshning yuzasi g'arb tomonga qaragan. Toshning yuzasi noteks bo'lib, 60x52 sm.ni tashkil qiladi. 4ta tog' echkisi va turli-xil tushunarsiz belgilar aks etgan. ularni oyoqlari to'rt oyoqda bittasi esa ikki oyoqda tasvirlangan. bosh qismlari g'arb tomonga qaragan bo'lib ularning 10-15 sm. uzunlikda chizilgan.

№4 Tosh soyning o'rta qismida joylashgan. Toshning yuzasi janubga qargan. Uning yuzasi 65x53 sm.ni tashkil qiladi. toshning markaziy qismida bitta doira shakli aks etgan.

№5 G'ovosoyning g'arb tomonida joylashgan. Tosh soyning o'rta qismida joylashgan. Toshning yuzasi janubga qargan. Uning yuzasi 65x53 sm.ni tashkil qiladi. toshning markaziy qismida 3 ta tog' echkilari va tushunarsiz turli-xil geometrik belgilar aks etgan. 10-15 sm. uzunlikda chizilgan.

№6 Tosh soyning o'rta qismida joylashgan. Toshning yuzasi g'arb tomonga qargan. Toshning yuzasi noteks bo'lib, 65x46 sm.ni tashkil qiladi. toshning markaziy qismida uchta tog' echkilari aks etgan.

№7 G'ovosoyning shimoliy-sharqida, soy sathidan 9 m. balandlikda joylashgan. Toshning yuzasi 30x28 sm. ni tashkil qiladi. toshning markazida yakka xolda bitta tog' echkisi aks etgan bo'lib, uning oyoqlari 2 ta qilib tasvirlangan. bosh qismi esa sharq tomonga qaragan.

№8. G'ovosoyining shimoliy-sharqida, soydan 10 m. balandlikda joylashgan. Toshning yuza qismi g'arbda qaragan. Toshning yuza qismi 120x73 sm.ni tashkil qiladi. Toshda rasmlar kompozitsiya qilib chizilgan. Toshning yuzasi notekis bo'lsada, 1 ta odam tasviri, ikki g'ildirakli arava, 10 ta tog' echkisi va tushunarsiz rasmlar chizilgan. Ushbu aravaning ikki g'ildiragi orasi uzunroq bo'lib, 30sm.dan iborat. Tog' echkilarning shoxlari ayrimlari bir shoxli, ba'zilar ikki shoxli qilib aks etgan. tog' echkilarning bosh qismi sharq tomonga qaragan. Rasmlar 5-40 sm. hajmda chizilgan.

№9. G'ovosoyning shimoliy-sharqida, soyning ichki qismida joylashgan. Toshning yuza qismi 50x50 sm.ni tashkil qiladi. Toshning yuza qismi sharq tomonga qaragan, toshda yakka xolda tog' echkisi aks etgan. Tog' echkisining boshi janubga qaragan. Rasm 20 sm. hajmda chizilgan.

№10. G'ovosoyining shimoliy-sharqda, soy sathidan 6 m. balandlikda joylashgan. Toshning yuza qismida tushunarsiz belgilar aks etgan.

№11. G'ovosoyning shimoliy-sharqida, soydan 10 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuza qismi 80x60 sm.ni tashkil qiladi. Toshning yuza qismi janubga qaragan. Toshning markazi qismida bitta bo'ri, 2 ta tog' echki, va turli xil tushunarsiz belgilar aks etgan.

№12. G'ovosoyning shimoliy-sharqida, soydan 10 m. balandlikda joylashgan. Ushbu toshning yuzasi 45x30 sm. bo'lib, yuzasi osmonga qaragan. Toshning markazi qismida ikkita tog' echkisi aks etgan. Mazkur tog' echkilari oyoqlari

to'rtta, shoxlari ikkita qilib ifodalangan. Ularning bosh qismi g'arb tomonga qaragan. tog' echkilar 25 sm. uzunlikda chizilgan.

№13. G'ovasoyning shimoliy–sharqida, soydan 3 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan. Toshning yuzasi 140x80 sm.ni tashkil qiladi. Toshning markazi qismida 4 ta tog' echkisi, turli xil geometrik va tushunarsiz belgilar aks etgan. Ushbu tog' echkilarni bosh qismi sharq tomonga qaragan. Tog' echkilarning oyoqlari ikkita, shoxlari bitta qilib tasvirlangan.

№14. G'ovasoyning shimoliy–sharqida, soydan 3 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi osmonga qaragan blib, yuza qismi 140x70 sm.dan iborat. toshda tushunarsiz belgilar aks etgan.

№15. G'ovasoyning shimoliy–sharqida, soydan 5 m. balandlikda joylashgan. Toshning yuzasi esa janub tomonda bo'lib yuza qismi 100x85 sm.ni tashkil qiladi. Toshda 3ta tog' echkisi va tushunarsiz belgilar aks etgan. Tog' echkinining bosh qismi sharqda qaragan. Rasm 10-20 sm. hajmda chizilgan.

№16. G'ovasoyning shimoliy–sharqida, soydan 8 m. balandlikda joylashgan. Toshning yuzasi esa janub tomonda bo'lib yuza qismi 65x55 sm.ni tashkil qiladi. Toshda bitta arava va tog' echkisi turli xil geometrik belgilar aks etgan. Arava ikki g'ildirakli bo'lib, ularning orasi 12 sm.dan iborat. Tog' echkinining bosh qismi sharqda qaragan.

№17. G'ovasoyning shimoliy–sharqida, soy sathidan 5 m. balandlikda joylashgan. Toshning yuzasi g'arb tomonda bo'lib, yuza qismi 85x90 sm.ni tashkil qiladi. Toshda 3 ta tog' echkisini rasmi aks etgan. Tog' echkilar bir –biriga qaragan holatda ifodalangan. Tog' echkilar yakka uzun shoxli va ikki oyoqli shaklda tasvirlangan.

№18. G'ovasoyining shimoliy–sharq tarafida joylashgan. Soydan 10 m balandlikda joylashgan. Toshda tushunarsiz belgilar aks etgan.

№19. G'ovasoyining shimoliy–sharq tarafida joylashgan. Soydan 10 m balandlikda joylashgan. Toshning yuzasi sharq tomonda bo'lib, yuza qismi 65x60 sm.ni tashkil qiladi. Toshda 3 ta tog' echkisi, turli –xil geometrik belgilar va tushunarsiz rasmlar aks etgan.

№20. G'ovasoyining shimoliy–sharq tarafida joylashgan. Tosh soy sathidan 10 m. balandlikda bo'lib, yuzasi osmonga qaragan. Toshning yuza qismi 100x50 sm.dan iborat. Toshda ikkita tog' echkisi aks etgan. Ikkala tog' echkisining boshi ham sharqga qaragan. Rasm 10 sm hajmda chizilgan.

№21. G'ovasoyining shimoliy–sharq tarafida joylashgan. Tosh soy sathidan 10 m. balandlikda bo'lib, yuzasi janubga qaragan. Toshning yuza qismi 110x50 sm.dan iborat. Toshda to'rtta tog' echkisi tushunarsiz rasmlar aks etgan. Tog' echkilarning boshi qismi sharqga qaragan. Rasm 10 sm hajmda chizilgan.

№22. G'ovasoyining shimoliy–sharq tarafida joylashgan. Mazkur tosh soy sathidan 8 m. balandlikda bo'lib, yuzasi osmonga qaragan. Toshning yuza qismi 110x50 sm.dan iborat. Toshda ikkita tog' echkisi va geometrik belgilar aks etgan. Tog' echkilarning boshi qismi sharqga qaragan.

№23. G'ovasoyning shimoliy–sharqida, soydan 5 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi esa janub tomonda bo'lib yuza qismi 50x30 sm.ni tashkil

qiladi. Toshda 2ta tog' echkisi va tushunarsiz rasmlar aks etgan. Rasm 10-20 sm. hajmda chizilgan.

№24. G'ovasoyning shimoliy-sharqida, soydan 5 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi esa janub tomonda bo'lib, yuza qismi 50x30 sm.ni tashkil qiladi. Toshda 3 ta tog' echkisi arava tasviri va tushunarsiz rasmlar aks etgan.

№25. G'ovasoyning shimoliy-sharqida, soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi esa janub tomonda bo'lib, yuza qismi 50x32 sm.ni tashkil qiladi. Toshda 2 ta tog' echkisi arava tasviri va tushunarsiz rasmlar aks etgan.

№26. G'ovasoyning janubi-sharqida, soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi esa g'arb tomonda bo'lib, yuza qismi 50x30 sm.ni tashkil qiladi. Toshda 2 ta tog' echkisi arava tasviri va tushunarsiz rasmlar aks etgan.

№27. G'ovasoyning janubi-sharqida, soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi esa g'arb tomonda bo'lib, yuza qismi 50x50 sm.ni tashkil qiladi. Toshda 3 ta tog' echkisi va tushunarsiz rasmlar aks etgan. 2 ta tog' echkisi bir-biriga qaragan holatda tasvirlangan.

№28. G'ovasoyning janubi-sharqida, soydan 12 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi g'arb tomonga qaragan bo'lib, yuza qismi 50x32 sm.ni tashkil qiladi. Toshning markaziy qismida 2 ta tog' echkisi aks etgan ularning bosh qismi janub tomonga qaragan. Ushbu tog' echkining shoxlari uzun juft holatda tasvirlangan. Rasmlar 10-15 sm uzunlikda chizilgan.

№29. G'ovasoyning shimoliy-sharqida, soydan 7 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan bo'lib yuza qismi 56x34 sm.ni tashkil qiladi. toshning markazida 3 ta tog' echkisi, bitta aylana shaklda va turli xil geometrik belgilar aks etgan. Tog' echkilarning bosh qismi g'arb tomonga qaragan bittasi sharq tomonga qaragan. Rasmlar 15-20 sm uzunlikda chizilgan.

№30. G'ovasoyning shimoliy-sharqida, soydan 7 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi osmonga qaragan bo'lib, yuza qismi 68x54 sm. ni tashkil qiladi. Ushbu toshning yuza qismi noteks bo'lib, unda bitta tog' echkisi va tushunarsiz rasmlar aks etgan. Tog' echkini bosh qismi sharq tomonga uning shoxlari uzun juft holatda tasvirlangan.

№31. G'ovasoyning shimoliy-sharqida, soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 100x70sm.ni tashkil qiladi. Toshning markazi qismida 4 ta tog' echkisi, doira va turli xil geometrik belgilar aks etgan. Tog' echkilarning bosh qismi sharq tomonga qaragan. Ularning shoxlari uchasi bir shoxli bittasi esa ikki shoxli xolatda tasvirlangan. Doiraning ichki qismi xoch tasviri bo'lib, 4 qismga bo'lingan. Rasmlar 10-20 sm uzunlikda chizilgan.

№32. G'ovasoyning shimol tomonida soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi osmonga qaragan. Toshning yuza qismi 71x58 sm.ni tashkil qiladi. Toshda 2 ta tog' echkisi va turli xil geometrik belgilar aks etgan. Birinch tog' echkisi to'rt oyoqda, bir shoxli, ikkinchi tog' echkisi esa bosh qismi va tanasining yarmi xolatda tasvirlangan bo'lib, ikkinchi tog' echkisi qolgan qismi o'chib ketgan.

№33. G'ovasoyning shimoliy-sharqida, soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 50x34 sm.ni

tashkil qiladi. Toshning markazi qismida 2 ta tog‘ echkisi aks etgan. Ularning bosh qismi ikki tomonga g‘arb va sharqqa qaragan holatda tasvirlangan. Oyoqlari ikkita shoxlari bittadan ifodalangan. Rasmlar 25 sm uzunlikda chizilgan.

№34. G‘ovasoyning shimoliy–sharqida, soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 50x34 sm.ni tashkil qiladi. Toshning markazi qismida 2 ta tog‘ echkisi aks etgan. Ularning bosh qismi ikki tomonga g‘arb va sharqqa qaragan holatda tasvirlangan. Oyoqlari ikkita shoxlari bittadan ifodalangan. Rasmlar 25 sm uzunlikda chizilgan.

№35. G‘ovasoyning shimoliy–sharqida, soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi g‘arb tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 76x65 sm.ni tashkil qiladi. Toshning markazi qismida ov sahnasi aks etgan. Unda 2ta odam 8 ta tog‘ echkisi, bitta it, bitta bo‘ri, ilon va turli xil geometrik belgilar, tushunarsiz rasmlar aks etgan. Rasmlar 10-25 sm uzunlikda chizilgan.

№36. G‘ovasoyning shimoliy–sharqida, soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 65x50 sm.ni tashkil qiladi. Toshning markazi qismida 1ta arava 2 ta tog‘ echkisi va tushunarsiz rasmlar aks etgan. Arava tasviri ikki g‘ildirakli bo‘lib, ularning orasi 13 sm.ni tashkil qiladi. Rasmlar 25-30 sm uzunlikda chizilgan.

№37. G‘ovasoyning shimoliy–sharqida, soydan 4 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi g‘arb tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 70x65 sm.ni tashkil qiladi. Toshning markazi qismida 3 ta tog‘ echkisi va turli xil geometrik belgilar aks etgan. Rasmlar 15-30 sm uzunlikda chizilgan.

№38. G‘ovasoyning shimoliy–g‘arb tomonida, soydan 4 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi sharq tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 50x35 sm.ni tashkil qiladi. Toshning markazi qismida 1 ta tog‘ echkisi aks etgan. Rasmlar 15sm uzunlikda chizilgan.

№39. G‘ovasoyning shimoliy–g‘arb tomonida, soydan 5 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi sharq tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 50x30 sm.ni tashkil qiladi. Toshning markazi qismi bitta doirasimon shaklda va turli-xil geometrik belgilar aks etgan.

№40. G‘ovasoyning shimoliy–g‘arb tomonida, soydan 5 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi sharq tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 50x30 sm.ni tashkil qiladi. Toshning markazi qismi bitta doirasimon shaklda va turli-xil geometrik belgilar aks etgan.

№41. G‘ovasoyning shimol tomonida, soydan 5 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 110x70 sm.ni tashkil qiladi. Toshning markazi qismi bitta ilon va tushunarsiz rasmlar aks etgan.

№42. G‘ovasoyning shimol tomonida, soydan 3 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 50x36 sm.ni tashkil qiladi. Toshda tushunarsiz rasmlar aks etgan.

№43. G‘ovasoyning shimol tomonida, soydan 3 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 60x36 sm.ni tashkil qiladi. Toshda turli xil geometrik belgilar aks etgan.

№44. G'ovasoyning shimoliy–sharq tomonida, soydan 3 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi g'arb tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 60x60 sm.ni tashkil qiladi. Toshda yakka xolda 1 ta tog' echkisi aks etgan.

№45. G'ovasoyning shimoliy–sharq tomonida, soydan 3 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi g'arb tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 60x60 sm.ni tashkil qiladi. Toshda yakka xolda 1 ta tog' echkisi aks etgan.

№46. G'ovasoyning shimol tomonida, soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 50x30 sm.ni tashkil qiladi. Toshda yakka xolda 1 ta tog' echkisi aks etgan.

№47. G'ovasoyning shimoliy–sharq tomonida, soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 40x30 sm.ni tashkil qiladi. Toshda tushunarsiz rasmlar aks etgan.

№47. G'ovasoyning shimoliy–sharq tomonida, soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi janub tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 40x30 sm.ni tashkil qiladi. Toshda tushunarsiz rasmlar aks etgan.

№48. G'ovasoyning shimoliy–sharq tomonida, soydan 4 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi g'arb tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 50x50 sm.ni tashkil qiladi. Toshda yakka xolda 1 ta tog' echkisi aks etgan.

№49. G'ovasoyning shimoliy–sharq tomonida, soydan 5 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi g'arb tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 50x50 sm.ni tashkil qiladi. Toshda yakka xolda 1 ta tog' echkisi aks etgan.

№50. G'ovasoyning shimoliy–sharq tomonida, soydan 6 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi g'arb tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 100x38 sm.ni tashkil qiladi. Toshda tushunarsiz rasmlar aks etgan.

№51. G'ovasoyning shimoliy–sharq tomonida, soydan 12 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi g'arb tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 70x50 sm.ni tashkil qiladi. Toshda yakka xolda 1 ta tog' echkisi aks etgan.

№52. G'ovasoyning sharq tomonida, soydan 12 m. balandlikda joylashgan. Mazkur toshning yuzasi g'arb tomonga qaragan. Toshning yuza qismi 100x60 sm.ni tashkil qiladi. Toshda ov sahnasi va tushunarsiz rasmlar aks etgan.

QOYATOSH RASMLARI SYUJETI VA KOMPOZITSIYASI

Topilgan petrogliflar aholi manzillaridan 1,5-2 kilometr masofada, G'ovasoyning kichik soylarining ichki qismida joylashgan. Yakka yoki kompozitsiya holdagi rasmlarni chizish uchun soyning o'ng qirg'og'ida tartibsiz joylashgan toshlar yuzalari tanlangan. Rasmlarning barchasi janub, G'arb va sharqqa qaratib ishlangan.

Topib o'rganilgan rasmlarning asosiy qismini yakka yoki kompozitsiya holda ishlangan tog' echkilari tashkil etadi. G'ovasoy petrogliflar orasida tog' echkilarning rasmi kishining diqqatini tortadi, qadimgi rassom tomonidan mohironalik bilan chizilgan. Tog' echki rasmlari ko'pchilikni tashkil qiladi. Ular toshda yakka holda, ikkitadan ortiq, ayrimlarini to'liq tanasini yarmini mox bosgan, xolda tasvirlangan. (2,3,4-rasmlar)

G'ovasoydan aniqlangan tog' echkisi tasviri hududda topilgan boshqa shu turdagi tasvirlardan biroz farq qiladi. Ushbu farq tasvir tushirilgan tosh sathi va uning joylashgan o'rnida ham ko'zga tashlanadi.

Rasmlar soyning nisbatan kengaygan janubiy qismida, soyning o'ng tomonida, soy sathi bilan bir xil balandlikda, biroz yotiq joylashgan toshlar bo'lagi yuzasiga ishlangan. Tasvir tushirilgan toshlar bo'lagi har xil shaklida bo'lib, asosiy qismi soy sathi yuzasiga mustahkam o'rnashgan. Rasmda hayvon tanasi a'zolarining holatlari jonli, tabiiy, mohirona tasvirlangan.

G'ovasoy petrogliflarida ifoda etilgan manzaralari nihoyatda xilma xil va boy mazmunga ega. Ular alohida-alohida yoki turli kompozitsion manzaralarda ishlangan G'ovasoy petrogliflari qadimgi rassomlar tomonidan urib-cho'kichlash, o'yish, biror narsa bilan tirnab chizish, ishqalash texnikalari asosida, kontur, naqshdor-bezakli, soya-kontur, sxematik (oddiy chiziqli) uslublarda juda mohironalik bilan chizilgan.

Rasmlar orasida tog' echkilarni rasmi ko'proq uchraydi. Ular yakka ikki – uchtdan ortiq, biror xavfni oldindan sezgan xolatda dumlari kalta bir juft oyoqda, ayrimlari to'rt oyoqda, shoxlari uzun, bir shoxli, quloqlari ham tasvirlangan. Tog' echkilarining turli xil kompozitsion rasmlari bor. Bu kompozitsion rasmlarda tog' echkilar bilan birgalikda odamlar, bo'ri, it, ilon, arava va ov sahnalari aks etgan. G'ovasoy petrogliflar orasida toshlarda alohida doira, aylana, yarim aylana, to'g'ri chiziq hamda boshqa geometrik belgilar hamda, tushunarsiz belgilar ko'pchilikni tashkil qiladi.

Umuman olganda, G'ovasoy petrogliflari 5 sm.dan 35 sm.gacha turli o'lchamlarda chizilganligini kuzatish mumkin.

PETROGLIFLARNING ISHLANISH TEXNIKASI

Toshlarning tekis sirtlariga tasvirlar qadimgi rassomlar tomonidan asosan tosh va metall asboblari bilan urib-cho'kichlash, o'yish, ishqalash va kesish texnikalari asosida ishlangan. Tosh rasmlaridagi urib-cho'kichlangan joylarning deyarli barcha holatlarda izlar yaxshi saqlangan. Ularning yaxshi saqlanishiga ikkita omil sabab bo'lgan. Urib-cho'kichlash tosh yuzasiga chuqur botirilgan holda amalga oshirilgan. Ikkinchi sabab esa urib-cho'kichlangan izlar qayta silliqilgan. Buni deyarli bir xildagi tekis yuzaga ega cho'kich izlaridan ham ko'zatish mumkin. Silliqlash orqali cho'kichlash jarayonida yuzaga kelgan va ortiqcha namlik saqlanishiga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan nuqsonlar (yoriqlar, chuqurcha va g'adir-budirlik) bartaraf etilgan. Natijada cho'kichlangan yuzalarga tabiiy ta'sirning oldi olingan. Rasmlarning nisbatan yaxshi saqlanganligini tosh yuzasi va urib-cho'kichlash izlari holatida ham ko'rish mumkin. Rasm ishlangan tosh yuzasi tabiiy ta'sirga uchragan. Lekin bu rasmlarning saqlanish holatiga ta'sir ko'rsatmagan.

Tadqiqotimiz davomida, G'ovasoy petrogliflarini quyosh nuri ta'sirida qorayish darajasi o'rganildi va 3 ta guruhga ajratildi. Bunda toshning sirtlari yaltiroq qoramtir va to'q, och jigarrangdan iborat.

Quyoshga nuri ta'sirida kuyish darajasi toshning yuzasi qaysi tomonga qaragani va soyning qaerda joylashgani bilan farqlanadi. Birinchi darajali toshning

sirti rangi yaltiroq qoramtir rangda bo'lib, bu toshlarning yuza qismi osmonga, qaragan. Ayrim toshning yuzasi sharq tomonga qaragan. Mazkur yaltiroq qoramtir toshlarning yuzasida doimiy quyosh nurlari tushib turadi. Shuning uchun ham oftobda kuyish darajasi yuqori bo'ladi. Bunday toshlarga chizilgan rasmlarni bir ko'rishda ajratib olish qiyin. Chunki toshning sathini diqqat e'tibor bilan kuzatish kerak bo'ladi yoki kun chiqquncha va kun botgandan so'ng bu tasvirlar ko'zga yaqqol tashlanadi. Ba'zi tasvirlar esa chizilish uslublariga bog'liq bo'ladi. G'ovasoy petrogliflarda bunday toshlarda chizilgan rasmlar kam uchraydi.

Ikkinchisi to'q jigarang toshlarning ko'pchiligi soyning o'rta qismida joylashgan bo'lib, toshning yuza qismi janubi-sharq tomonga qaragan. Oftob ta'sirida kuyish darajasi o'rtacha bo'lib, bu toshlarning sirti to'q jigarrangda tovlanadi.

Uchinchisi och sariq rangda toshlar bo'lib, ular soyning ichida va soydan 3-10 m balandlikda joylashgan. Bu toshlarning yuza qismi ko'proq g'arbda va janubi-g'arb tomonda qaragan. Shuning uchun ham kunning yarmida kelib quyosh nurlari toshning yuzasida to'liq tushadi.

G'ovasoy petrogliflarda to'q, och jigarrang toshlarda chizilgan rasmlar ko'p uchraydi.

G'ovasoy petrogliflari orasida yaltiroq qoramtir va to'q jigarrangdagi toshlarning sirtida qadimgi rassomlar tomonidan chizilgan birinchi rasmlarning ustidan yana keyingi rassomlar tomonidan ikki yoki undan ortiq rasmlarni chizilganini ko'rishimiz mumkin.

Rasmlarning ishlanish texnikasi ustida olib borgan tekshirishlarimiz shuni ko'rsatdiki, toshdagi izlarni atroflicha o'rganib, ulardagi izlar turli xil o'lchamlarda [9: 33] to'rtburchak, uchburchak, tuxumsimon, doira, yarim doira va boshqa geometrik shakllar bilan urib cho'kichlanganligi aniqlandi. Chunki, har qanday o'tkirlangan asbob bir yoki ikki marta toshga urilishi bilan uchi bir oz to'mtoqlashadi, natijada bu asbobning tosh sirtidagi ko'ndalang kesmasi yarim doira shaklidagi iz qoldiradi [8: 173–174]. Rasm ishlash vaqtida tosh sirtida qoldirilgan izlarning shakli, chuqurligi va katta–kichikligi suratlarni ishlash uchun tayyorlangan asboblarning, uning o'tkirligi, shakli, tosh sirtiga qanday kuch bilan qay tarzda urilishi va nihoyat, rasm ishlanayotgan toshning yumshoq–qattiqligiga ham ko'p jihatdan bog'liqdir. Ba'zi qadimgi va keyingi davrga mansub bo'lgan suratlarning sirti dag'al, sayoz va katta shakldagi izlardan iboratdir. Bunday rasmlar, ehtimol, toshdan yasalgan yoki tosh parchasi yordami bilan ishlangan bo'lishi ham mumkin.

G'ovasoy petrogliflari orasida ba'zan bir tasvirning ustida, ikkinchi rasm va uning ustida ham boshqa suratlarning chizilgan. Bunday tasvirlar ushbu hududda petrogliflarning asrlar davomida uzluksiz chizilganligini guvohi bo'lamiz. Tog' echkilar gavdasi xar xil shaklda, to'rtburchak, uchburchak va ikkita noaniq uchburchak yordamida tasvirlangan.

Bu izlarning chuqurligi va zichligi turli xil ba'zilarida esa juda ko'p bo'ladi. Shuningdek, tog' echkilarning butun tanasi ishlangan figuralari asbob bilan bo'rtirilishi bilan ajralib turadi, bunga tosh yuzasiga perpedikulyar va cho'zilgan zarba belgilari sabab bo'ladi. Masalan, hayvonni butun tanasi to'liq konturda

chizib chiqiladi, keyin tanasini ichini boʻrtirish bilan toʻliq urib chiqiladi, urib chiqilgan joylari zich boʻladi va bunday jarayonda hayvonning tanasidan tashqarida ham bir nechta izlar qolib ketadi. Bu izlarni yaqinlashtirib koʻrganimizda chuquroq, oʻrtacha ayrimlari sayoz izlarni koʻrishimiz mumkin. Umuman olganda Gʻovasoy petrogliflarni qurol izlarining diametri 1.5-3 mm. gacha boradi.

XRONOLOGIYA VA ANOLOGIYASI

Gʻovasoy petrogliflari mazmun mohiyati bilan, xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, ov qilinayotgan kompozitsion jarayonlar va rasm orasida togʻ echkilarni rasmi koʻproq uchraydi. Ular yakka ikki – uchtdan ortiq, biror xavfni oldindan sezgan xolatda dumlari kalta bir juft oyoqda, ayrimlari toʻrt oyoqda, shoxlari uzun, bir shoxli, quloqlari ham tasvirlangan.

Togʻ echkilarining turli xil kompozitsion rasmlari bor. Bu kompozitsion rasmlarda togʻ echkilar bilan birgalikda odamlar, boʻri, it, arava va ov sahnasi hamda turli xil geometrik belgilar aks etgan. Bunga oʻxshash petrogliflar Varzik [21: 56] Sarmishsoy [9: 33], Ilonlisoy [19: 102], Qoraqiyasoy [22: 121], Quduqchasoy [23: 103], Noqisoy [24: 166–169], Gadoytopmassoy, Kayritsoy [14: 98–105, 15: 143], Sauskanduk [17: 35–45], Tamgʻali [16: 230] va boshqa Markaziy Osiyo togʻlaridan topilgan deyarli barcha qoyatosh yodgorliklariga xosdir.

Gʻovasoy petrogliflari tarkibidan koʻrinib turibdiki, togʻ echkilari ushbu yodgorlikning asosiy mavzusini tashkil etadi. Bu tasvirlarni vohadagi mavjud boʻlgan qadimgi togʻ echki kulti bilan xarakterlanadi. Togʻ echkilarini rasmi koʻp uchrashi bu qadimgi inson tasavvurida ushbu hayvon turiga alohida hurmat koʻrsatish bilan bogʻliqdir.

Tadqiqotlarimiz davomida shu narsaga amin boʻldiki, Varzik petrogliflari bilan Gʻovasoy petrogliflardagi togʻ echkilari rasmlar koʻproq oʻxshashliklarini koʻrishimiz mumkin.

Gʻavasoy petrogliflar orasida bizning diqqatimizni tortgan № 8, 16, 26, 36-rasmlardir. Mazkur rasmlarda odam, togʻ echkilari va aravalar hamda turli xil geometrik tushunarsiz shakllar chizilgan (5, 6, 7, 8-rasmlar).

Ushbu aravalar ikki gʻildirakli boʻlib, bu ikkita gʻildirakni bir-biriga tutashtiruvchi toʻgʻri chiziqlar oʻtgan. Gʻildiraklar ichida xoch rasmi boʻlib, toʻrt qismga boʻlingan va ikkinchisi ham huddi shunday koʻrinishda tasvirlangan. Ayrimlarida gʻildirak ichlarida xoch tasvirlari uchramaydi. Mazkur arava tasvirilarning pastki qismida esa turli xil tushunarsiz geometrik belgilar aks etgan (5- rasm).

Arxeologik adabiyotlarda ushbu turdagi gʻildirakli transportning turli xil taʼriflari mavjud. Asosan, qoyatosh rasmlarida arava tasvirlari chavandoz, ot, buqa, it, tuya, togʻ echkisi va boshqa hayvonlar bilan birgalikda aks etgan. Aravalar ikki gʻildirakli va toʻrt gʻildirakli boʻladi. Markaziy Osiy qoyatosh rasmlarida ikki gʻildirakli aravalar koʻproq uchraydi.

Mazkur aravalar esa yakka xolda tasvirlangan boʻlib, uning atrofida odamlar, togʻ echkilari va tushunarsiz geometrik belgilar bilan ifodalangan. Soha

mutaxassilarning ma'lumotiga ko'ra, harakatlanuvchi vositalar aravalar bronza davrida ixtro qilingan. Bronza davrining motivlardan biri bu arava tasviridir. Mazkur aravalar ikki g'ildirakli holatda tasvirlangan. Xo'janazarov tomonidan o'rganilgan Karakiyasoydan topilgan ikki g'ildirakli aravalarini solishtirganimizda o'xshashlikni ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari Qirg'istondagi Jaltirak-tosh [20: 70–78, рис. 13] (Ayniqsa, Qozog'istondagi Bayan-Jurek [5: 111–112; 27, 29 rasmlar] petrogliflarida, aravalarini solishtirganimizda ko'proq o'xshashliklarini ko'rishimiz mumkin. Umuman olganda qoyatosh rasmlarda arava tasviri deyarili Markaziy Osiyoning barcha petrogliflarda uchraydi.

Birinchi marotaba arava g'ildiraklari Shumerda millodan avvalgi V-IV ming yillikda paydo bo'lgan [7: 34–35]. Keyinchalik, Yevroosiyo qitasiga xususan, janubiy Sibir Tuva Oltoy va Mongoliyada keng tarqalib, transport vazifasini o'tay boshlagan [13: 19–20] V.D. Kubarev [11: 34] tomonidan Oltoy Mo'g'iliston petrogliflardan topilgan aravalarni Markaziy Osiyodan topilgan aravalar bilan solishtirib ko'rganida o'xshashliklarni aniqlagan. Qozog'iston qoyatosh rasmlarini o'rgangan M. K. Kadrbaev va A. N. Marshevlarning fikriga ko'ra, Markaziy Osiyoda arava tasviri bronza davrida keng tarqalgan va shu davrda ko'proq qoyatoshlarda chizilgan [10: 19]. Shuningdek, Turkmanistonning Gonur-tepa yodgorligidan topilgan qabrlar bilan birgalikda yog'ochdan yasalgan arava g'ildiraklari va qoldiqlari topiladi va bu fikrlarni isbotlaydi [18: 144–171]. Yuqoridagi ma'lumotlarga ko'ra, G'ovasoy petrogliflaridagi arava tasviri ham so'ngi bronza davrida chizilgan bo'lishi mumkin.

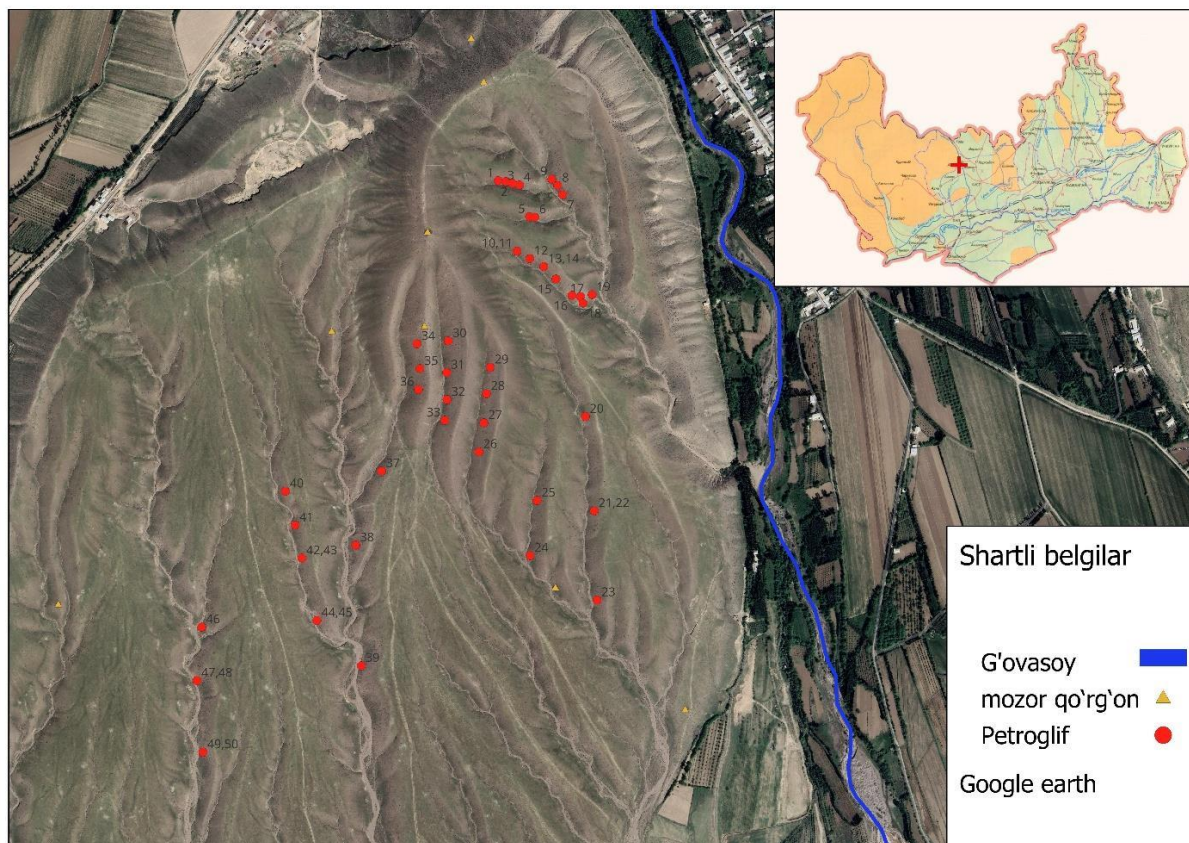
XULOSA

G'ovasoy vohasida qayd etilgan 52 ta tosh yuzasidagi 300 dan ortiq petrogliflar mazmuni, ishlanish texnikasi, uslubi va o'lcham jihatidan bir-biriga yaqinligi bilan ajralib turadi. Tasvirlarning saqlanish holati hamda sirtidagi edirilish darajasida katta farqlarning kuzatilmasligi ularning muayyan davr mobaynida bir xil madaniy an'analar doirasida yaratilganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, petrogliflarning quyosh ta'sirida qorayish darajasi va ikonografik xususiyatlari ularning turli tarixiy bosqichlarga mansubligidan dalolat beradi.

Mazmun jihatidan petrogliflar ov jarayonlarini, xususan, tog' echkilari tasvirini markaziy mavzu sifatida ifodalaydi. Tog' echkilari yakka holda, juft-juft yoki guruh bo'lib, realistik detallar – kalta dum, uzun yoki bir shox, quloq shakllari bilan aks ettirilgan. Bu holat ularning faqat badiiy obraz emas, balki diniy-ritual, mifologik yoki xo'jalik hayoti bilan bog'liq ramziy mazmun kasb etganligini taxmin qilish imkonini beradi.

Shunday qilib, G'ovasoy petrogliflari so'nggi bronza, temir davri, ilk va o'rta asrlar oralig'ida shakllangan bo'lib, ular vohaning ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti va chorvachilik asosidagi xo'jalik faoliyatining muhim daliliy manbai sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

1-rasm.

1-2-rasm

3- rasm

4-rasm

5- rasm

6-rasm

7- rasm

8-rasm

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Анарбаев А.А., Баратов С. Новые археологические работы на поселении Чуст-Бибиона // *История материальной культуры Узбекистана*. – Ташкент, 2022. – Вып. 42. – С. 205–227.
2. Анарбаев А.А., Корженков А.М., Усманова М.Т., Нурматов У.А., Кубаев С.Ш., Корженкова Л.А., Караева З.А., Нажмиддинов А., Захидов Т.К., Юсупджанова У.А. Исторические сейсмические катастрофы на Ферганском участке Великого шелкового пути // *Геофизические процессы и биосфера*. – 2022. – Т. 21, № 3. – С. 52–74.
3. Anarbaev A.A., Kubaev S.Sh., Nasriddinov Sh., Najmiddinov Sh. 2022 yilda Balandtepa va Qirqhujra yodgorliklarida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar // *O'zbekistonda arxeologik tadqiqotlar*. – 2022. – 15-son. – Samarqand, 2023. – B. 18–23.
4. Анарбаев Абдулхамиджан, Баратов Сергей Равшанович, Корженков Андрей Михайлович, Насриддинов Шукрулло, Корженкова Любовь Андреевна. О следах сильных землетрясений на Чустском городище (Ферганская долина, Узбекистан) эпохи поздней бронзы и раннего железа // *Ўзбекистон моддий маданияти тарихи (ИМКУ)*. – № 44. – С. 7–31.
5. Байпаков К.М., Маряшев А.Н. Баян Журеке Петроглифтери. – Алматы, 2008. – С. 111–112, рис. 27, 29.
6. Баратов С.Р. Культура скотоводов Северной Ферганы в древности и раннем средневековье (по материалам курумов и мугхона) // Дисс. на соис. учен. степ. канд. истор. наук. – Самарканд, 1991. – 227 с.
7. Чилд Гордон. Древнейший Восток в свете новых раскопок. – Москва, 1956. – С. 34–35.
8. Гиря Э.Ю., Девлет Э.Г. Об исследовании техники выполнения изображений на скалах // *Проблемы истории, филологии, культур*. – 2012. – № 1 (35). – С. 173–174.
9. Kabirov A. Sarmishsoy qoyatoshlaridagi rasmlar. – Toshkent, 1976. – 33 b.
10. Кадирбаев М.К., Маряшев А.Н. Наскальные изображения хребта Каратау. – Алма-Ата: Наука, 1977. – С. 19.
11. Кубарев В.Д. Петроглифы Калбак-Таша И (Российский Алтай). – Новосибирск: Издательство Института археологии и этнографии СО РАН, 2011. – С. 34.
12. Nasriddinov Sh.N., Kubaev S.Sh. Qirqhujra yodgorligi mudofaa devorining shakllanishi // Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari: *Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy tarixi, moddiy va ma'naviy madaniyati (qadimgi davrdan hozirgi kungacha)*. – Samarqand, 2023. – B. 56–59.
13. Новоженев В.А. Наскальные изображения повозок Средней и Тсентральной Азии. – Алматы: Аргументы и факты, 1994. – С. 19–20.
14. Oynazarov X.G. Gadoytopmassoy petroglyflari // *O'tmishga nazar jurnali*. – 2019. – 15-son. – B. 98–105.
15. Oynazarov X.G. Kayritsoy yangi tosh rasmlari // *O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim*. 3-son konferensiyasi. 2-qism. – Qo'qon, 2020. – B. 143.

16. Рогожинский А.Е. Петроглифы археологического ландшафта Тамгалы. – Алматы, 2011. – С. 230.
17. Самашев З. Петроглифы хребта Каратау (Сауйскандйк) // *Кадёрбаевские чтения – 2014*. Материалы ИВ Международной научной конференции. – Астана: Мега Принт, 2014. – С. 35–45.
18. Сарияниди В.И., Дубова Н.А. Новые гробницы на территории царского некрополя Гонура (предварительное сообщение) // *На пути открытия цивилизации. Труды Маргианской археологической экспедиции*. Т. 3. – СПб., 2010. – С. 144–171.
19. Шаский Г.В. Рисунки на камне. – Ташкент, 1973. – С. 5–8.
20. Шер Я.А., Миклашевич Э.А., Самашев З.С., Советова О.С. Петроглифы Жалтырак-Таша // *Проблемы археологических культур степей Евразии*. – Кемерово: КемГУ, 1987. – С. 70–78, рис. 13.
21. Хўжаназаров М. Вопросы периодизации и сюжетно-стилистического анализа наскальных рисунков Варзика // *ИМКУ*. – Самарканд, 1999. – Вып. 30. – С. 56.
22. Хўжаназаров М. Наскальные изображения Хаджакента и Каракияся. – 1995. – С. 121.
23. Хо‘janazarov M., Xolmatov A. Quduqchasoy qoyatosh rasmlari // *Arxeologiya O‘zbekiston*. – Samarqand, 2014. – № 2. – В. 103.
24. Xolmatov A. Noqsoy yangi qoyatosh rasmlari // *O‘zbekiston arxeologiyasi*. – Samarqand, 2010. – В. 166–169.
25. Воронетс М.Е. Археологические исследования Института истории и археологии и Музея истории Академии наук УзССР на территории Ферганы в 1950–1951 годах // *Труды Музея истории УзССР*. – Вып. II. – Ташкент, 1954. – С. 60–61.

Анарбаев А. А.

Заведующий отделом «Археология Шёлкового пути», д.и.н., профессор
Национальный археологический центр
anabaev-ahsi@mail.ru

Ойназаров Г. Х.

Старший научный сотрудник отдела «Ландшафтная археология», PhD
Национальный археологический центр
xoliyoronazarov@gmail.com

Бекмирзаев И. И.

Старший научный сотрудник отдела «Археология Шёлкового пути»
Национальный археологический центр
bekruchka@gmail.com

ПЕТРОГЛИФЫ БАССЕЙНА ГАВАСАЯ

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлены результаты поисково-исследовательских работ, проведённых в долине Гавасай, в ходе которых были обнаружены петроглифы, рассеянно расположенные на предгорных склонах верхней

части долины. По итогам исследований зафиксировано более 300 изображений на 52 каменных поверхностях. Проведен анализ их сюжетно-композиционных особенностей, техники исполнения, аналогий и хронологии, после чего материалы введены в научный оборот. Данные петроглифы представляют собой важный источник для изучения процессов формирования антропогенного ландшафта и исторической динамики древних культурных слоёв долины Гавасай. Выявление и исследование подобных наскальных памятников, широко распространённых на территории Узбекистана, в пределах бассейна Гавасай существенно расширяет не только их количественные показатели, но и географический ареал.

Ключевые слова: Говасай, петроглифы, Киркхуджра, Балантепа, Мунчоктепа, Бибиона, Чуст, Варзик, телега, Ферганская долина, культурные слои, изобразительное искусство.

Anarbayev A. A.

DSc., professor

Head of the department of «Silk Road Archaeology»

National Archaeological Center

anabaev-ahsi@mail.ru

Oynazarov G. Kh.

Senior researcher., PhD at the department of «Landscape Archaeology»

National Archaeological Center

xoliyoroyazarov@gmail.com

Bekmirzayev I. I.

Senior Researcher at the department of «Silk Road Archaeology»

National Archaeological Center

bekruchka@gmail.com

PETROGLYPHS OF THE GAVASAY BASIN

ABSTRACT

This article presents the results of survey and research conducted in the G'ovasoy Valley, where petroglyphs scattered across the foothills of the upper part of the valley were discovered. According to the findings, more than 300 individual figures were recorded on a total of 52 rock surfaces. Their subjects, compositional features, techniques of execution, analogies, and chronology have been analyzed and introduced into scholarly circulation. These petroglyphs hold significant scientific value for studying the processes of anthropogenic landscape formation and the historical dynamics of ancient cultural layers in the G'ovasoy Valley. The identification and investigation of such rock-carved monuments – widely distributed across Uzbekistan—within the G'ovasoy Basin not only expand their overall number but also considerably broaden their known geographical range.

Keywords: Govasoy, petroglyphs, Qirqxujra, Balantepa, Munchoqtepa, Bibiona, Chust, Varzik, cart, Fergana Valley, cultural layers, fine arts.